

**Ihmiskaupan uhrin kertomuksen luotettavuuteen vaikuttavat seikat – Mitä
tuomioistuimen tulisi huomioida kertomuksen luotettavuutta arvioitaessa**

Nina Huttunen

Kirjallinen lopputyö

Oikeuspsykologian erikoistumiskoulutus 2023–2025

Sisällysluettelo

JOHDANTO	3
METODI	5
KERTOMUKSEN LUOTETTAVUUTEEN YLEISESTI VAIKUTTAVAT SEIKAT.....	5
MUISTIN TOIMINTA JA VALEMUISTOT	6
TOISTUVIEN TAPAHTUMIEN MUISTAMINEN.....	8
VALEHTELUN TAI VALEMUISTOJEN TUNNISTAMINEN	9
SVA- JA CBCA-MENETELMÄ.....	11
KULTTUURIN VAIKUTUS KERTOMUKSEEN	13
TRAUMAN JA STRESSIN VAIKUTUS KERTOMUKSEEN	16
TRAUMAN KÄSITTELYN VAIHEET	17
MUUT KERTOMUKSEEN JA SEN ARVIOINTIIN VAIKUTTAVAT SEIKAT	18
LUKUTAIKUTUS.....	18
OIKEUDENKÄYNNIN JA UHRIN KÄYTTÄMÄ KIELI	19
YHTEENVETO	20
LÄHTEET.....	22

Johdanto

Opinnäytetyöni on kuvaileva kirjallisuuskatsaus ja työni aineistona on teoksia ja internet-lähteitä. Työn tarkoituksena on kertoa yleisesti rikosten uhrien kertomusten luotettavuuteen vaikuttavista seikoista ja etenkin selventää ihmiskaupan uhrien kertomusten luotettavuuden arvioinnissa huomioon otettavia seikkoja.

Ihmiskauppa on rikoksena niin vakava, että siihen ei voi antaa suostumusta.¹ Ihmiskauppa rikoksena lisättiin Suomen rikoslakiin 1.8.2004. Taustalla oli kansainvälisten velvoitteiden täytäntöönpaneminen sekä kansalliset muutostarpeet.² Kansainvälisistä sopimuksista merkittävimmät olivat tässä vaiheessa kansainvälisen järjestäytyneen rikollisuuden vastaisen Yhdistyneiden Kansakuntien yleissopimuksen (Palermossa) lisäpöytäkirja sekä Euroopan unionin puitepäättös ihmiskaupan torjunnasta, joissa edellytettiin pidemmälle meneviä kriminalisointeja, kuin mitä Suomessa tuolloin voimassa ollut lainsäädäntö sisälsi.

Yhdenvertaisuusvaltuutettu on useissa vuosikertomuksissaan kiinnittänyt huomiota siihen, että rikosvastuu on toteutunut ihmiskaupparikoksissa heikosti. Jo vuonna 2010 kansallinen ihmiskaupparaportoiija toi kertomuksessaan esiin huolen siitä, että ihmiskauppa ei olisi Suomessa niin marginaalinen ilmiö, kuin mitä ihmiskauppaa koskevien esitutkintojen, syyteharkintojen ja tuomioistuinratkaisujen lukumäärä antoi olettaa.³ Selvitysten perusteella viranomaiset eivät tunnista ihmiskaupan uhreja ja tuomioita on vähän. Vuonna 2022 julkaistiin selvitys koskien ihmiskauppaa ja sen lähirikoksia. Tutkimuksessa havaittiin, että ihmiskauppaa koskevan rikoksen luonteen ymmärtämisessä sekä sitä

¹ HE 103/2014

² HE 34/2004

³ Kansallisen ihmiskaupparaportoinnin kertomus 2010

koskevan lainsäädännön tarkoituksen ja sisällön hahmottamisessa on edelleen puutteita.⁴ Seksuaaliseen hyväksikäyttöön liittyvissä ihmiskauppatapauksissa havaittiin, että keskeiset tulkintaongelmat liittyivät mm. siihen katsottiinko uhrilla olleen muuta todellista ja hyväksyttävää vaihtoehtoa kuin alistua hyväksikäyttöön. Selvityksen perusteella joissain tapauksissa oli jopa katsottu vakavasti traumatisoituneen uhrin kysyneen toimimaan tahtomallaan tavalla tekijän manipuloinnista huolimatta.

Yksi syy ihmiskaupatuomioiden vähäisyyteen voi olla se, että uhrin kertomusta ei pidetä riittävän luotettavana. Aina uhrin kertomus ei olekaan totta, eikä ainakaan riittävän luotettava, mutta jotta oikeat uhrin saavat oikeutta, tulisi ihmiskaupan uhrin kertomuksen arvioinnissa muistaa huomioida se, että uhri harvemmin tulee samasta ”luokasta” kuin tuomioistuimen edustajat.

Ihmiskauppa-rikoksissa on usein se tilanne, ettei väitetyille rikokselle ole ulkopuolisia todistajia ja oikeudenkäynnissä näyttö perustuu suurelta osin asianosaisten kertomusten varaan. Näin ollen henkilöiden kertomusten luotettavuuden arviointi korostuu tämän kaltaisissa rikoksissa ja arvioinnissa on hyvä hyödyntää oikeuspsykologisen alan tutkimuksia. Myös korkein oikeus on ratkaisukäytännössään hyödyntänyt merkittävässä määrin todistajanpsykologisia kokemussääntöjä ja tutkimuksen mukaan voidaan ajatella, että oikeuspsykologinen tutkimustieto on saavuttanut jo heikosti velvoittavan oikeuslähteen aseman eikä todistajanpsykologisia kokemussääntöjä voida täysin sivuuttaa.⁵ Tuomioiden perusteluissa toistuu muun muassa se, kuinka johdonmukainen, yksityiskohtainen ja muuttumaton henkilön kertomus on ollut. Tuomioistuimet arvioivat lähtökohtaisesti henkilöiden kertomusten luotettavuutta samalla tavalla ja samoin kriteerein riippumatta

⁴ Koivukari, Korkka-Knuts, Mahmood ja Melander (2022). Ihmiskauppa ja sen lähirikokset – Säännösten soveltamiskäytäntö.

⁵ Henna Marjosola (2021). Todistajankertomuksen luotettavuus, s. 123

rikosnimikkeestä ja riippumatta uhrin kansalaisuudesta ja taustoista. Tutkimusten perusteella tämä on kuitenkin hyvin riskialtista, koska useissa muisti yms. tutkimuksissa on todettu, että esimerkiksi hyväksikäytön toistuvuus, kulttuuri, lukutaidottomuus ja traumaattinen tausta vaikuttavat henkilöiden kertomusten sisältöön, muistiin sekä tapaan kertoa. Henkilön kertomuksen luotettavuuden arvioinnissa olisikin otettava huomioon eri asioita riippuen siitä, mistä ja minkälaisesta maailmasta henkilö tulee ja minkälainen tausta henkilöllä on ennen väitetyn rikoksen tapahtumista.

Työlläni pyrin vastaamaan siihen, mitä seikkoja ainakin tulee ottaa huomioon arvioitaessa ihmiskaupan uhrin kertomusta ja sen luotettavuutta.

Metodi

Kirjallisuuskatsausta varten olen aiheeseen liittyvää oikeuspsykologista tutkimustietoa hakenut Google Scholarin kautta sekä Åbo Akademin Alma-tietokannan E-artikkeleista. Hakusanoina käytin muun muassa seuraavia: "human trafficking AND testimony", "human trafficking AND memory", "trauma AND memory" "cultural differences AND witness testimony", "culture AND memory", "vulnerable witnesses AND interviewing", "psychological control", "religion AND memory", "criteria based content analysis", "Statement Validity Analysis", "Statement Validity assessment", "false memories", "illiteracy AND statements". Lähdeaineistoa on lisäksi osittain kerätty työni kautta tiedossani olevista materiaaleista, lainsäädännön esitöistä sekä jo löydettyjen artikkeleiden lähdeluetteloista.

Kertomuksen luotettavuuteen yleisesti vaikuttavat seikat

Oikeuspsykologiaan kuuluu myös todistajanpsykologia, jonka avulla tarkastellaan rikosten uhrien, todistajien ja rikoksesta epäiltyjen henkilöiden rikostilanteita

koskevia muistikuvia ja niiden kertomiseen liittyviä seikkoja. Henkilöiden kertomusten luotettavuuden arvioinnissa saatetaan usein painottaa vääränlaisia asioita, minkä vuoksi tuomioistuinten edustajilla tulisi olla tietämystä todistajanpsykologiasta ja muun muassa ihmisen muistin toiminnasta.

Muistin toiminta ja valemuistot

On ensisijaisen tärkeää, että kaikki ihmiskaupan uhrien kanssa työskentelevät henkilöt sekä erityisesti tuomioistuimen jäsenet, jotka arvioivat kertomusten luotettavuutta, tuntevat hyvin muistin toimintaa koskevat perustiedot. Yksi muistin merkittävimmistä piirteistä ja samalla ehkä yksi vähiten ymmärretyistä on se, että muisti ei toimi kuin videonauhuri. Muisti on hyvin helposti muokattavissa ja muistomme muuttuvat jatkuvasti. Ne ovat alttiita vääristymille ja uudelleentulkintoille sen mukaan, mitä tietoja saamme muista lähteistä ja erityisesti ihmisiltä, joihin luotamme. Tämä pätee kaikkiin ihmisiin, niin aikuisiin kuin lapsiin.⁶

Se, mihin yksilö kiinnittää huomiota ympäristössään ja mitä hän painaa mieleensä, riippuu hänen aikaisemmista kokemuksistaan. Useimmilla ihmisillä on taipumus muistaa tapahtuman keskeiset seikat eli tapahtuneen pääsisältö (esim. meitä kidutettiin), kun taas muistamamme perifeeriset tiedot (esim. miltä huone näytti) saattavat vaihdella.⁷ Se, mitä muistamme, liittyy meille merkityksellisiin asioihin. Tämä puolestaan riippuu taustastamme, kulttuuristamme, aiemmista kokemuksistamme ja yhteydestä, jossa muistaminen tapahtuu. Vaikka muistin perusmekanismit ovat todennäköisesti

⁶ Julia Korkman (2024). Lapsen kuulemisen käsikirja epäiltyjen ihmiskauppatapausten tutkinnassa, s.13

⁷ Jenny Skrifvars ja Hedayat Selim (2024). Muisti, trauma ja kulttuuri turvapaikkaprosessissa. Haavoittuva asema turvapaikkaprosessissa s.26-40

yleismaailmallisia, kulttuuriin ja perheeseen liittyvät tekijät vaikuttavat siihen, miten muistot rakentuvat ja niistä kerrotaan.⁸

Todistajanpsykologiassa kiinnostuksen kohteena on ollut nimenomaan se, millä tavalla ihmisen muistikuvia tapahtuneesta voidaan muuttaa johdattelulla tai harhaanjohtavan tiedon avulla. Amerikkalainen psykologi Elizabeth Loftus on tutkinut ja julkaissut jo 1970-luvulla tutkimuksia siitä, mitkä asiat vaikuttavat todistajanlausuntojen luotettavuuteen ja miten ihmisten muistikuvia voidaan muuttaa.⁹ Ihmisen muistikuvia voivat muokata johdattelevat kysymykset, toisilta ihmisiltä tai mediasta saatu tieto, hypnoottiset suggestiot, omat ajatukset, kuvitelmat ja jopa unet.¹⁰

Etenkin seksuaaliseen hyväksikäyttöön liittyvissä ihmiskaupparikoksissa näyttö oikeudenkäynnissä koostuu pääasiassa henkilötodistelusta, jolloin kertomusten luotettavuuden arviointi on tuomioistuimen päätehtävä. Vaikka valemuistoja on mahdollista luoda, ovat aidot muistot joidenkin tutkimusten mukaan yksityiskohtaisempia, johdonmukaisempia ja selkeämpiä kuin valemuistot.¹¹ Tapahtumasta muiden kanssa käydyt keskustelut voivat myös vääristää muistikuvia, ja muilta kuullut asiat voivat sekoittaa omiin todellisiin muistikuviin.¹² Tämän vuoksi on erityisen tärkeää selvittää, onko kuultava henkilö käynyt keskusteluja tapahtumista mahdollisesti muiden uhrien kanssa tai jopa ulkopuolisten henkilöiden kanssa.

On tärkeää myös ymmärtää, että kaikki muistinkäsittelyn vaiheet, eli alkuperäinen mieleen painaminen, mielessä säilyttäminen sekä mieleen palauttaminen, ovat alttiita virheille ja vääristymille. Vaikka kokemus olisi onnistuneesti painettu mieleen ja tallennettu

⁸ Julia Korkman (2024). Lapsen kuulemisen käsikirja epäiltyjen ihmiskauppatapausten tutkinnassa s. 8-9

⁹ E. F. Loftus ja H.G. Hoffman (1989). Misinformation, and memory: The creation of new memories.

¹⁰ Jaana Haapasalo (2008). Todistajan psykologia – aikuiset todistajat. Teoksessa Oikeuspsykologia s.154

¹¹ Jaana Haapasalo (2008). Todistajan psykologia – aikuiset todistajat. Teoksessa Oikeuspsykologia s.157

¹² Jaana Haapasalo (2008). Todistajan psykologia – aikuiset todistajat. Teoksessa Oikeuspsykologia s.159

muistiin, mieleen palauttamiseen vaikuttavat myös monet tekijät. Mikä tärkeintä, muisto luodaan uudelleen joka kerta, kun se palautetaan mieleen; se muuttuu hieman jokaisella kerralla, kun ajattelemme sitä. Ihminen ei koskaan pysty painamaan mieleen läheskään kaikkea koetusta tapahtumasta, ja henkilö rakentaakin tapahtuman mielessään osin päätellen ja eheää kertomusta mielessään luoden. Se, miten kuvailemme muistoa jollekin toiselle, riippuu kontekstista, yleisöstä ja tilanteen tarkoituksesta. Yksinkertaistetusti voidaan sanoa, että sama muisto on mahdollista muistaa tai kertoa uudelleen eri tavoin eri tilanteissa. Meillä on myös taipumus muistaa enemmän tietoa useiden muistelukertojen jälkeen.¹³ Useiden kuulustelukertojen toteuttaminen ihmiskaupan uhrin kanssa voi siis auttaa häntä muistamaan kaiken tapahtuneen, mutta se voi myös johtaa epäjohdonmukaisuuksiin haastattelujen välillä. Näin ollen ns. kertomuksen rikastuminen kuulustelukertojen lisääntyessä ei tutkimustiedon valossa tee siitä epäluotettavampaa.

Toistuvien tapahtumien muistaminen

Rikosprosessissa voidaan helposti olettaa, että jos jotain on tapahtunut useita kertoja, se muistetaan paremmin kuin yksittäiset tapahtumat. Tutkimusten mukaan näin ei kuitenkaan ole, vaan toistuvista kokemuksista muistetaan vähemmän yksityiskohtia kuin ainutlaatuisista kokemuksista. Tämä on hyvä huomioida, kun ihmiskaupan uhrin edellytetään kertovan yksityiskohtia esimerkiksi asiakaskäynneistä, joita hänellä on saattanut olla satoja.

Suurin osa tutkimuksista on koskenut lasten muistoja toistuvista tapahtumista, mutta Willénin ja muiden tutkimus osoitti, että myös aikuiset muistavat vähemmän kertoja,

¹³ Jenny Skrifvars ja Hedayat Selim (2024). Muisti, trauma ja kulttuuri turvapaikkaprosessissa. Teoksessa Haavoittuva asema turvapaikkaprosessissa s. 26-40

kuin mitä ovat kokeneet ja aliarvioivat tapahtumakertojen määriä.¹⁴ Tutkimusten perusteella on annettu suosituksia siitä, miten lasten kuulusteluissa voidaan lisätä muistettavien yksikohtien määriä.¹⁵ Suosituksissa mainitaan muun muassa avointen kysymysten käyttö sekä se, että kuultavaa kannattaisi pyytää arvioimaan tekojen toistuvuutta eri paikoissa ja onko tekoja tapahtunut kerran vai useammin jne. Tavoitteena tulisi olla selvittää arvion tekemiseen vaadittavia reunaehtoja eikä selvittämään tapahtumakertojen tarkkaa lukumäärää, koska sen arvioiminen on tutkimusten mukaan mahdotonta. Ottaen huomioon aikuisten muistamista koskevat tutkimukset, tulisi myös aikuisten kohdalla käyttää samoja kuulustelutekniikoita ja huomioida lasten kuulemiseen annettuja suosituksia. Kun arvioidaan toistuvan hyväksikäytön kohteeksi joutuneen ihmiskaupan uhrin kertomuksen luotettavuutta, tulee huomioida se, että yksittäisten tilanteiden yksityiskohtien mieleen palautus voi tutkimusten mukaan olla mahdotonta.

Valehtelun tai valemuistojen tunnistaminen

Oikeudenkäynnissä rauhallisesti, varmasti ja kuuluvalla äänellä esiintyvä todistaja on yleensä vakuuttavampi ja tuomarien mielestä uskottavampi, vaikka ulkoinen varmuus ei ole yhteydessä todistajan kertomuksen tarkkuuteen.¹⁶ Tutkimusten mukaan henkilötodistelun luotettavuutta ei voida juurikaan perustaa henkilön puhetavasta, ilmeistä ja eleistä taikka tunnereaktiosta oikeudenkäynnissä tehtävien havaintojen ja vaikutelmien varaan.

¹⁴ Willen, R.M., Granhag, P.A. ja Strömwall (2016). Factors affecting two types of memory specificity: Particularization of Episodes and Details.

¹⁵ Brubacher, S., Powell, M., & Roberts, K. (2014). Recommendations for interviewing children about repeated experiences.

¹⁶ Jaana Haapasalo (2008). Todistajan psykologia – aikuiset todistajat. Teoksessa Oikeuspsykologia s. 171

Valehtelun ajatellaan olevan kognitiivisesti vaikeampaa kuin totuuden kertomisen, mutta näin ei välttämättä ole.¹⁷ Valehtelua ei myöskään voida havaita henkilön käyttäytymisestä tai puhetavasta, sillä samat käytöksen merkit voivat kertoa sekä valehtelusta että ahdistuneisuuden tai jännityksen kaltaisista tunnetiloista. Oikeuspsykologian alalla on tehty useita tutkimuksia, joissa on eri koeasetelmissa pyritty tunnistamaan valehteluun viittaavia merkkejä analysoimalla henkilön eleitä sekä olemusta. Tulokset ovat olleet ristiriitaisia ja niiden perusteella on voitu todeta, ettei ole olemassa varmoja merkkejä valehtelusta.¹⁸ Tutkimuksissa ei ole löydetty valehtelijalle tyypillistä käyttäytymistä.¹⁹

Jo aikaisemmin on ollut tutkimusnäyttöä siitä, että tärkeistä tunteita herättävistä tapahtumista ja rikollisista tapahtumista voidaan luoda vääriä muistoja. Tällaisia tutkimuksia on esimerkiksi Shawn ja Porterin vuonna 2015 ja Scoborian & kumppanien vuonna 2017 tutkimukset. Kuitenkin vain vähän on tehty tutkimusta, jossa tutkittaisiin henkilöiden kykyä erottaa todellisia ja vääriä muistoja. Vuonna 2020 kahdessa tutkimuksessa selvitettiin, pystyvätkö ihmiset tunnistamaan vääriä muistoja.²⁰ Tutkimus osoitti, etteivät osallistujat olleet sen parempia tunnistamaan vääriä muistoja, kuin sattuma. Tuomioistuimen kannalta tutkimus osoittanee, etteivät tuomarit pysty luotettavasti tunnistamaan vääriä muistoja eivätkä erottamaan oikeita muistoja vääristä.

¹⁷ Aldert Vrij, Pär Anders Granhag, and Stephen Porter (2011). Pitfalls and Opportunities in Nonverbal and Verbal Lie Detection

¹⁸ Päivi Hirvelä (2006). Rikosprosessi lapsiin kohdistuvissa seksuaalirikoksissa s. 254

¹⁹ Jaana Haapasalo (2008). Todistajan psykologia – aikuiset todistajat. Teoksessa Oikeuspsykologia s. 171

²⁰ Julia Shaw (2020). Do false memories look real? Evidence That People Struggle to Identify Rich False Memories of Committing Crime and Other Emotional Events.

SVA- ja CBCA-menetelmä

Oikeuspsykologiassa on kehitetty useita menetelmiä kertomusten luotettavuuden arviointiin ja yksi tunnetuimmista menetelmistä lienee Udo Undeutschin kehittämä SVA-menetelmä. SVA eli statement validity assessment -menetelmä ja erityisesti sen osa CBCA (Criteria-Based Content Analysis) -menetelmä on alun perin kehitetty lasten todistajankertomusten arviointiin seksuaalisen hyväksikäytön epäilytapauksissa. Tämän vuoksi myös monet tätä koskevat tutkimukset ovat keskittyneet lasten seksuaalisen hyväksikäytön tapauksiin, vaikka todennäköisesti menetelmä toimisi myös muissa yhteyksissä. CBCA on eniten käytetty menetelmä maailmanlaajuisesti kertomusten todenperäisyyden arviointiin ja SVA-arvio hyväksytään todisteeksi oikeudessa useissa Euroopan maissa sekä osassa Yhdysvaltojen osavaltioissa.²¹

Myöhemmin menetelmää on tutkittu myös aikuisten kertomusten luotettavuuden arvioinnissa.²² Tutkimusten mukaan menetelmiä voidaan käyttää, tietyin rajoittein, myös aikuisten kertomusten luotettavuuden arvioinnissa.²³ Menetelmällä voidaan mitata myös aikuisten kertomusten luotettavuutta ja sitä voidaan käyttää myös muissa rikosnimikkeissä.²⁴ CBCA-menetelmän käyttötarkoitus on totuudenmukaisen kertomuksen tunnistaminen, ja kertomusta arvioidaan 19 totuuskriteerin avulla. Mitä enemmän lapsen kertomuksessa toteutuu kriteereistä, sitä luotettavampana lapsen kertomusta voidaan pitää.²⁵

²¹ Vrij Aldert (2015). Verbal lie detecting tools: Statement Validity Analysis, reality monitoring and scientific content analysis. Teoksessa *Detecting Deception, Current Challenges and Cognitive Approaches* s. 4-5

²² Barbaea G. Amado, Ramon Arce, Francisca Fariña ja Manuel Vilariño (2016). Criteria-Based Content Analysis (CBCA) reality criteria in adults: A meta-analytic review.

²³ Heinz Werner Gödert, Matthias Gamer, Hans-Georg Rill ja Gerhard Vossel (2010). Statement validity assessment: Inter-rater reliability of criteria-based content analysis in the mock-crime paradigm.

²⁴ Siegfried Ludwig Sporer & Jaume Masip (2024). A systematic review of the validity of Criteria-based Content Analysis in child sexual abuse cases and other field studies.

²⁵ Hanna Lahtinen (2008). Todistajanpsykologia – lapsitodistajat. Teoksessa *Oikeuspsykologia* s. 179

Tutkimukset osoittavat, että jos lapsia kuullaan johdattelevalla tavalla, heidän todistajankertomuksensa kokemuksistaan voivat muuttua rajusti. Lasten kuulusteluissa korostetaankin aina avointen kysymysten esittämistä, mutta samaa tulisi noudattaa myös aikuisten kuulusteluissa. Avoimet kysymykset kehottavat kuulusteltavaa aktiivisesti palauttamaan asioita mieleensä sekä kuulusteltava saattaa paljastaa asioita, joita kuulustelija ei olisi edes osannut kysyä. Jos kuulusteltavalle esitetään suljettuja tai johdattelevia kysymyksiä kuten ”Olitko matkalla töistä kotiin, kun näit pahoinpitelyn?”, kuulusteltava saattaa tyytyä vain vahvistamaan tai kieltämään annetun informaation. Kuulusteltava saattaa myös olettaa, että kysymyksessä esitetyt tiedot pitävät paikkaansa ja hyväksyä tämän tiedon edes tiedostamatta sitä. Tästä tiedosta voi myöhemmin tulla osa sitä, mitä he luulevat muistavansa.²⁶

Vaikka ihmiskaupan uhrien kuulustelusta rikostutkinnassa on toistaiseksi vain vähän tutkimustietoa, ei liene syytä epäillä, etteikö myös ihmiskaupan uhrien kertomuksen luotettavuuteen vaikuta suuresti se, miten henkilöä on kohdeltu ja kuulusteltu rikosprosessin alkuvaiheessa. Muiden haavoittuvassa asemassa olevien ryhmien kuulustelusta on runsaasti tutkimustietoa ja sen perusteella esitutkinnassa saadun tiedon laatu riippuu hyvin paljon siitä, miten kuulustelu on toteutettu.²⁷ Soveltuvien osien haavoittuvassa asemassa olevan ihmiskaupan uhrin kertomuksen luotettavuutta voitaneen arvioida samoin kriteerein kuin lapsen kertomusta.

²⁶ Julia Korkman (2024). Lapsen kuulemisen käsikirja epäiltyjen ihmiskauppatapausten tutkinnassa s.12

²⁷ Julia Korkman (2023). Ihmiskauppa: Pakottava kontrolli ja rikostutkintaan liittyvä kuulustelu. Elect Policy Brief 2/2023 s. 3

Kulttuurin vaikutus kertomukseen

Kulttuuri vaikuttaa kaikkiin muistinkäsittelyn vaiheisiin, kuten siihen, mihin kiinnitämme huomiota ympäristössämme, mitä pidämme tärkeänä ja miten muistamme tapahtumia.²⁸ Se, mitä todennäköisesti muistamme, riippuu yhteydestä, perheestä, koulutuksesta, kulttuuritaustasta, tunnetilasta, ajan kulumisesta, sosiaalisesta vuorovaikutuksesta jne. Myös se, miten kuulustelijat ymmärtävät todistajankertomukset, mukaan lukien sanallinen ja sanaton viestintä, liittyy myös tällä tavalla kulttuuriin. Tämä on otettava huomioon sekä kuulusteltaessa että todistajankertomuksia arvioitaessa.²⁹ Ihmiskaupan uhrit tulevat kuitenkin lähtökohtaisesti erilaisista olosuhteista kuin tuomioistuinten edustajat.

Individualistiset yhteiskunnat (Pohjois- ja Länsi-Eurooppa sekä Pohjois-Amerikka) korostavat omaehtoisuutta eli yksilön itsenäisyyttä ja valinnanvapautta. Muut yhteiskunnat ovat vastaavasti yleensä kollektiivisia, ja niissä korostetaan yhteisöllisyyttä. Se, millaisesta kulttuurista henkilö tulee, vaikuttaa muun muassa siihen, miten hän asioista kertoo ja mihin hän yleensäkin kiinnittää tilanteissa huomiota. Esimerkiksi henkilöt, jotka tulevat kollektivistisista kulttuureista, kuten arabialueen maista tai Saharan eteläpuolisesta Afrikasta, kertovat kuulustelussa tyypillisesti vähemmän yksityiskohtia kuin henkilöt, jotka tulevat individualistisesta kulttuurista, kuten länsimaista.³⁰ Länsimaalaiselle kuulustelijalle ja tuomioistuimen edustajalle tämä voi antaa vaikutelman vähemmän johdonmukaisesta todistajankertomuksesta.³¹ Individualistisista kulttuureista tulevat henkilöt kertovat yleensä itseensä liittyvistä henkilökohtaisista kokemuksista, kun taas yhteisöllisistä kulttuureista

²⁸ Jenny Skrifvars ja Hedayat Selim (2024). Muisti, trauma ja kulttuuri turvapaikkaprosessissa. Haavoittuva asema turvapaikkaprosessissa s.26-40

²⁹ Julia Korkman (2024). Lapsen kuulemisen käsikirja epäiltyjen ihmiskauppatapausten tutkinnassa s.16

³⁰ Anakwah, Horselenberg, Hope, Amankwah-Poku ja J.van Koppen (2020) s. 2

³¹ Julia Korkman (2024). Lapsen kuulemisen käsikirja epäiltyjen ihmiskauppatapausten tutkinnassa s.16

tulevilla henkilöillä on taipumus kertoa sosiaaliseen vuorovaikutukseen ja ihmissuhteisiin liittyviä muistoja. Joissakin kulttuureissa on tapana, että ihmiset kuvailevat perheenjäsenensä tai läheisen ystävänsä kertomaa ikään kuin he olisivat itse nähneet sen. Henkilö saattaa todistaa kuulopuheista tunnistamatta niitä itse sellaisiksi.³² Jos kuulustelijat ovat tietoisia tällaisesta taipumuksesta, he voivat yrittää selvittää tiedon lähteen esittämällä jatkokysymyksiä, vaikka kuultava aluksi kuvaisikin sitä omaksi muistokseen.

Muistiin vaikuttamisen lisäksi kulttuurimme muokkaa myös sitä, kuinka kommunikoimme muiden kanssa. Tutkijat erottavat perinteisesti länsimaisten kulttuurien eksplisiittiseen, sisältölähtöiseen ilmaisuun keskittyvät viestintämallit yhteisöllisten kulttuurien viestinnästä, joka on epäsuorempaa ja kontekstisidonnaisempaa. Käytännössä nämä erot voivat johtaa siihen, että yhteisöllisestä kulttuurista tulevat henkilöt olettavat puhujan olevan tietoinen heidän lausuntojensa laajemmasta kontekstista, jolloin yksityiskohtia jää kertomatta.³³

Oikeudellista haastattelua koskevissa tutkimuksissa on havaittu, että pyydetessä ”kertomaan kaikki”, yksilöllisestä kulttuurista tulevat henkilöt kertovat yleensä enemmän yksityiskohtia kuin yhteisöllisistä kulttuureista tulevat henkilöt. Yksilöllisiin kulttuureihin kuuluvat henkilöt kertovat myös enemmän yksityiskohtia tapahtuman keskeisistä seikoista, kun taas yhteisöllisistä kulttuureista tulevat keskittyvät yleensä laajoihin, asiayhteyteen liittyviin yksityiskohtiin, kuten tapahtumapaikkaan.³⁴ Tämä tutkimustulos on erittäin merkityksellinen, kun mietitään sitä, miten yksilölliseen kulttuuriin kuuluvat tuomioistuinten

³² Annelies Vredeveldt, Zoe Give-Wilson ja Amina Memon, Culture, trauma and memory in investigative interviews, 2023

³³ Jenny Skrifvars ja Hedayat Selim (2024). Muisti, trauma ja kulttuuri turvapaikkaprosessissa. Haavoittuva asema turvapaikkaprosessissa s.26-40

³⁴ Jenny Skrifvars ja Hedayat Selim (2024). Muisti, trauma ja kulttuuri turvapaikkaprosessissa. Haavoittuva asema turvapaikkaprosessissa s.26-40

edustajat arvioivat henkilön kertomuksen luotettavuutta. Se, että arabimaista tulleen henkilön kertomus ei sisällä yhtä paljon yksityiskohtia, kuin suomalaisen kertomus lähtökohtaisesti sisältäisi, ei tee kertomusta automaattisesti epäluotettavammaksi eikä suomalainen tuomioistuin saisi kertomuksen luotettavuuden kriteeriksi asettaa samaa yksityiskohtaisuutta kaikilta henkilöiltä.

Hollantilaiset ovat tutkineet myös eroja kollektiivisen kulttuurin sisällä, koska kaupungeissa henkilöt altistuvat enemmän ja helpommin länsimaisille kulttuuriarvoille ja kulttuurit sekoittuvat enemmän kuin maaseudulla. Tutkimustulokset vastasivat aikaisempia tutkimuksia siltä osin, että yksilöllisestä kulttuurista (Hollannista) tulevat henkilöt kertoivat enemmän yksityiskohtia keskeisistä seikoista, kuin yhteisöllisestä kulttuurista (Ghanasta) tulevat henkilöt. Tutkimus kuitenkin osoitti, että Ghanan kaupunkilaisten henkilöiden kertomukset sisälsivät enemmän yksityiskohtia keskeisistä seikoista, kuin Ghanan maaseudulta tulevien henkilöiden kertomukset.³⁵ Henkilöiden kertomuksia arvioitaessa on siis otettava laajasti huomioon se, minkälaisesta taustasta henkilö tarkalleen tulee. Etenkin seksuaalisen hyväksikäytön kohteeksi joutuneet ihmiskaupan uhrin tulevat monesti kollektiivisesta kulttuurista, mutta monesti myös maaseudulta ja pienistä kylistä. Lisäksi on huomioitava, että tutkimusten mukaan riippumatta siitä, minkälaisesta kulttuurista henkilö on peräisin, pystyvät henkilöt muistamaan ja kertomaan tarkempia yksityiskohtia tapahtumasta, joka on tapahtunut heille ominaisessa kulttuuriympäristössä.³⁶ Tämä on tärkeää huomioida, kun kuullaan henkilöitä, jotka todistavat Suomessa tapahtuneista asioista, mutta tulevat itse täysin erilaisesta kulttuurista. Samoin kun arvioidaan henkilön kertomusta, joka sisältää tapahtumia hänen omassa kotimaassaan ja -

³⁵ Anakwah, Horselenberg, Hope, Amankwah-Poku ja J.van Koppen (2020)

³⁶ Anakwah, Horselenberg, Hope, Amankwah-Poku ja J.van Koppen (2020) s. 2

ympäristössään sekä lisäksi tapahtumia Suomessa, on huomioitava, että kertomuksen sisällössä ja sen yksityiskohtaisuudessa voi olla eroja, eikä kertomusta voida automaattisesti pitää tämän vuoksi epäluotettavana.

Trauman ja stressin vaikutus kertomukseen

Rikoksen, erityisesti väkivalta- ja seksuaalirikoksen, todistajana tai uhrina oleminen on stressaava kokemus. Ymmärrys siitä, miten tällainen stressi voi vaikuttaa muistiin ja myöhemmin henkilöiden kertomuksiin, on olennaista tuomioistuimen jäsenille heidän arvioidessaan henkilöiden kertomusten luotettavuutta. Tutkijat ovat vuosikymmenten ajan selvittäneet, miten tyypillisesti "akuutiksi stressiksi" kuvailtu tilanne voi vaikuttaa silminnäkijämuistin suorituskyykyyn. Vaikka alalla on tehty huomattava määrä empiiristä työtä, keskustelua käydään edelleen siitä, parantaako vai heikentääkö tilanteessa koettu stressi muistin suorituskyykyä.³⁷

Tutkimusten mukaan traumaattinen tapahtuma muistetaan yleensä hyvin ja esimerkiksi rikoksen uhriksi joutuminen ovat tilanteita, jotka voivat jäädä mieleen pienimpiäkin yksityiskohtia myöten. Etenkin keskeiset ja tunnepitoiset yksityiskohdat säilötään muistiin.³⁸ Tutkimukset viittaavat siihen, että uhrin muisto traumaattisesta tapahtumasta sirpaloituu useammaksi ns. "hotspot" hetkeksi.³⁹ Nämä ovat tyypillisesti pahimmat hetket traumaattisen tapahtuman aikana ja juuri nämä hetket ovat myös ne, jotka tunkeutuvat uhrin mieleen tahtomattakin uudelleen. Tällaiset hotspot -hetket muistetaan yleensä hyvin ja tarkasti. Samaan aikaan muut, saman traumaattisen

³⁷ Carey Marr, Melanie Sauerland, Henry Otgaar, Conny W.E.M. Quaedflieg ja Lorraine Hope (2021). The effects of acute stress on eyewitness memory: an integrative review for eyewitness researchers.

³⁸ Jaana Haapasalo (2008). Todistajan psykologia – aikuiset todistajat. Teoksessa Oikeuspsykologia s.162

³⁹ The British Psychological Society (2008). Guidelines on Memory and the Law. Section 5 Memory, trauma and stress s. 26

tapahtuman yksityiskohdat voi olla vaikea palauttaa mieleen. Kyse on yleensä asioista, jotka olivat trauman hetkellä uhrille vähemmän tärkeitä yksityiskohtia. On yleistä, että hotspottien ulkopuolisten tapahtumien muistot ovat epämääräisempiä, niissä on aukkoja ja ne eivät ole niin tarkkoja. Näin ollen jotkut muistin ja muistojen epäjohdonmukaisuudet ovat yleisiä, eivätkä tarkoita, että muisto tai tapahtuma on keksitty.⁴⁰

Traumaattisen tapahtuman kokeneen henkilön kuulemisessa on myös huomioitava, että vaikka traumaattiset muistot ovat tyypillisesti visuaalisia kuvia, ne voivat sisältää myös ääniä, tuoksua, makuja ja fyysisiä tuntemuksia, jotka olivat läsnä trauman aikana. Henkilön on annettava myös kuulemisessaan kuvailla tällaisia ja niistä voidaan tietyissä tilanteissa myös kysyä.⁴¹

Lisäksi on huomioitava, että uhrin pyrkivät monesti välttelemään traumaattisen tapahtuman muisteleminen, koska muistot saattavat laukaista hänessä ei-toivottuja reaktioita ja henkilö saattaa tuntea, kuin traumaattinen tapahtuma tapahtuisi hänelle uudelleen siinä hetkessä. Tämäkin on huomioitava, kun uhreilta halutaan ja vaaditaan uudelleen ja uudelleen yksityiskohtia heille tehdyistä rikoksista ja heidän halukkuuttaan kertoa tapahtumista käytetään luotettavuuden arvioinnissa.

Trauman käsittelyn vaiheet

Traumaattisen kriisin etenemisen on nähty noudattavan seuraavia vaiheita: shokkivaihe, reaktiovaihe, käsittelyvaihe ja uudelleen suuntautumisen vaihe.⁴² Arvioitaessa henkilön kertomuksen luotettavuutta, on huomioitava myös se, missä trauman käsittelyn

⁴⁰ The British Psychological Society (2008). Guidelines on Memory and the Law. Section 5 Memory, trauma and stress s. 27

⁴¹ The British Psychological Society (2008). Guidelines on Memory and the Law. Section 5 Memory, trauma and stress s. 26

⁴² Kriisin vaiheet ja kriisistä toipuminen (2025)

vaiheessa henkilö on kuultu. On arvioitava muun muassa sitä, onko kertomuksen muuttuminen merkki sen epäluotettavuudesta vai onko mahdollista, että henkilö on ensin kuultu shokkivaiheessa ja toisella kertaa reaktiovaiheessa.

Shokkivaiheessa, jolloin tapahtumasta on tyypillisesti aikaa tunneista päiviin, henkilö ei vielä kykene käsittelemään tapahtunutta ja hän usein kieltää tapahtuneen.

Reaktiovaiheessa, jolloin aikaa on kulunut tyypillisesti muutamasta viikosta muutamaa kuukauteen, henkilö asteittain kohtaa järkyttävän tapahtuman ja yrittää muodostaa käsitystä tapahtuneesta.⁴³ Tuomioistuimen edustajien olisi hyvä tuntea trauman käsittelyn vaiheet ja huomioida myös nämä arvioidessaan henkilön kertomuksen luotettavuutta. Vaikka edelleen korostetaan sitä, että uhri tulisi kuulla mahdollisimman pian teon jälkeen, on muistettava se mahdollisuus, että akuutissa tilanteessa uhri ei ole vielä kyennyt puhumaan asiasta kokemansa psyykkisen kuormituksen takia.

Muut kertomukseen ja sen arviointiin vaikuttavat seikat

Lukutaidottomuus

Lukutaidottomuuden tiedetään vaikuttavan kielteisesti kykyyn ilmaista mielipiteitä, ajatuksia, kokemuksia ja tunteita. Lukutaidottomat henkilöt voivat siksi kertoa vähemmän yksityiskohtia todistajankertomuksissaan. Tämä saattaa aiheuttaa vaaran, että heidän kertomuksiaan pidetään vähemmän uskottavina, koska monissa maissa yksityiskohtien määrää pidetään uskottavuuden indikaattorina.⁴⁴

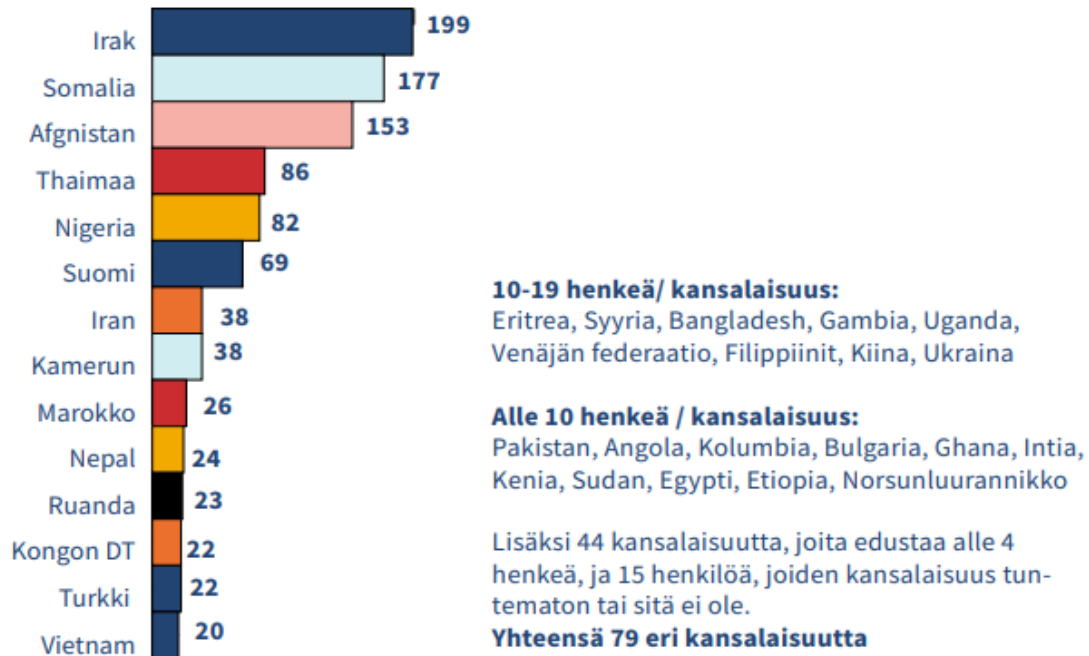
Arviolta 773 miljoonaa aikuista ei osaa lukea. Lähes puolet maailman lukutaidottomista (47 %) asuu Etelä- ja Länsi-Aasiassa ja yli neljännes (27 %) Saharan eteläpuolisessa Afrikassa.⁴⁵

⁴³ Kriisin vaiheet ja kriisistä toipuminen (2025)

⁴⁴ Julia Korkman (2024). Lapsen kuulemisen käsikirja epäiltyjen ihmiskauppatapausten tutkinnassa s. 17

⁴⁵ 10 faktaa lukutaidosta maailmalla 2022

Ihmiskaupan auttamisjärjestelmän tilaston mukaan auttamisjärjestelmän asiakkaat edustavat yhteensä 79 kansalaisuutta.

Suurimmat kansalaisuudet 30.06.2024 (Ihmiskaupan puolivuotiskatsaus 1-6/2024)

Oikeudenkäynnin ja uhrin käyttämä kieli

Tutkimusten mukaan se, että oikeudenkäynnissä kuultava henkilö ei pysty käyttämään samaa kieltä, kuin tuomioistuimen jäsenet, saattaa pahentaa jo olemassa olevaa vallan epätasapainoa. Tulkin käyttäminen luo etäisyyttä kuultavan ja tuomioistuimen jäsenten sekä muiden osapuolten välille eikä kertomus välity autenttisenä kuulijalle.⁴⁶ Laadukas tulkkauksen ensiarvoisen tärkeää ja tulkeilla on keskeinen rooli kulttuurin välittämisestä kuultavan ja muiden oikeudenkäyntiin osallistuvien välillä. Tulkin rooli on kuitenkin haastava; pitäisikö hänen tulkata kirjaimellisesti se, mitä kuultava sanoo vai pitäisikö tulkin huomioida kulttuurin vaikutus ja selittää kuultavan tarkoittamaa asiaa.

⁴⁶ Drenk, Muckermann, Schoonmade, King, Holá ja Vredeveld (2024). Testifying across cultures: Trials and tribulations

Kulttuuri vaikuttaa muun muassa siihen, mitä on tarpeen tulkata. Jos tuomioistuimen edustajien on kuultava henkilöä tulkkauksen kautta, heidän täytyy tiedostaa, että he eivät kuule kertomusta juuri sellaisena, kuin kuultava henkilö on sen tarkoittanut, vaikka käytössä olisi laadukas tulkki. Joskus ongelmia aiheuttaa se, että sanojen vivahde-eroja ei pystytä kääntämään kielestä toiseen, joitain sanoja ei ole olemassakaan toisessa kielessä ja joskus puolestaan kulttuuriset syyt vaikeuttavat asioiden kääntämistä, koska kulttuurissa pidättäydytään esimerkiksi seksuaalisten aktien tarkasta kuvailusta.⁴⁷

Tutkimusten mukaan myös stereotypiat ja ennakoasenteet tiettyjä aksentteja ja murteita kohtaan, voivat myös vaikuttaa, siihen miten todistajan kertomusta arvioidaan. Tutkimukset viittaavat siihen, että todistajia pidetään vähemmän uskottavina johtuen aksentista ja murteesta.⁴⁸

Yhteenveto

Tutkimusten perusteella on useita seikkoja, joilla on merkitystä siihen, miten ihminen kertoo tapahtumista, mihin ihminen kiinnittää huomiota, mitkä asiat hän painaa mieleensä ja mistä hän kertoo. Maailmassa on loputon määrä kulttuureja, alakulttuureja sekä kieliä ja yksilöiden ilmaisutavat vaihtelevat loputtomasti. Ihmiskaupan uhrin kuulustelija eikä kertomuksen luotettavuutta arvioiva tuomari voi tuntea jokaisen kuultavan kulttuurin kaikkia yksityiskohtia. Tuomioistuimen on kuitenkin tärkeää olla tietoinen mahdollisista kulttuurieroista ja niiden mahdollisista vaikutuksista henkilön kertomukseen eikä arvioida automaattisesti kertomusten luotettavuutta huomioimatta henkilöiden taustoja.

⁴⁷ Drenk, Muckermann, Schoonmade, King, Holá ja Vredeveld (2024). Testifying across cultures: Trials and tribulations

⁴⁸ Drenk, Muckermann, Schoonmade, King, Holá ja Vredeveld (2024). Testifying across cultures: Trials and tribulations

Tuomioistuimen on myös tärkeää tuntea trauman käsittelyn vaiheet ja huomioida se mahdollisuus, että akuutissa tilanteessa uhri ei ole vielä kyennyt puhumaan asiasta kokemansa psyykkisen kuormituksen takia.

Yhteenvedona tutkimusten perusteella voidaan todeta, että ihmiskaupparikosten osalta tuomioistuimen tulisi henkilön kertomusta arvioidessaan ottaa huomioon ainakin seuraavat seikat:

- soveltuvien osien haavoittuvassa asemassa olevan ihmiskaupan uhrin kertomuksen luotettavuutta voitaneen arvioida samoin kriteerein kuin lapsen kertomusta
- muisti ei toimi kuin videonauhuri ja se on hyvin helposti muokattavissa ja muistomme muuttuvat jatkuvasti
- ei ole olemassa varmoja merkkejä valehtelusta
- traumaattinen tapahtuma voidaan muistaa hyvinkin yksityiskohtaisesti, vaikka sitä ympäröiviä tapahtumia ei muisteta
- se, millaisesta kulttuurista henkilö tulee, vaikuttaa muun muassa siihen, miten hän asioista kertoo ja mihin hän yleensäkin kiinnittää tilanteissa huomiota
- arvioitaessa henkilön kertomuksen luotettavuutta, on huomioitava myös se mahdollisuus, että uhri ei ole heti alussa (shokkivaiheessa) kyennyt kertomaan tapahtumista
- onko uhrissa tai tapahtumissa muita seikkoja, kuten luku- tai kirjoitustaidottomuus, joilla voi olla vaikutuksia henkilön kykyyn kertoa tai havainnoida tapahtumia

Lähteet

- Amado Barbaea G., Arce Ramon, Fariña Francisca & Vilariño Manuel (2016). Criteria-Based Content Analysis (CBCA) reality criteria in adults: A Meta Analytic review.
- Anakwah Nkansah, Horselenberg Robert, Hope Lorraine, Amankwah-Poku Margaret & J.van Koppen Peter (2020). Cross-cultural differences in eyewitness memory reports.
- Brubacher, S., Powell, M., & Roberts, K. (2014). Recommendations for interviewing children about repeated experiences.
- Drenk Dylan, Muckermann Verena, Schoonmade Linda, King Krista, Holá Barbora, Vredevelde Annelies (2024). Testifying across cultures: Trials and tribulations. *The International Law Journal of Vrije Universiteit Amsterdam*.
- Gödert Heinz Werner, Gamer Matthias, Rill Hans-Georg & Vossel Gerhard (2010). Statement validity assessment: Inter-rater reliability of criteria-based content analysis in the mock-crime paradigm.
- Haapasalo Jaana (2008). Todistajan psykologia – aikuiset todistajat. Teoksessa Oikeuspsykologia s.153–175
- Hallituksen esitys 34/2004
- Hallituksen esitys 103/2014
- Hirvelä Päivi (2006). Rikosprosessi lapseen kohdistuvissa seksuaalirikoksissa.
- Ihmiskaupan puolivuotiskatsaus 1-6/2024). Ihmiskaupan uhrien auttamisjärjestelmä.
- Kansallisen ihmiskaupparaportoinnin kertomus (2010).
- Koivukari, Korkka-Knuts, Mahmood & Melander (2022). Ihmiskauppa ja sen lähirikokset – Säännösten soveltamiskäytäntö. *Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2022:18*

Korkman Julia (2023). Ihmiskauppa: Pakottava kontrolli ja rikostutkintaan liittyvä kuulustelu.

Elect Policy Brief 2/2023

Korkman Julia (2024). Lapsen kuulemisen käsikirja epäiltyjen ihmiskauppatapausten tutkimuksessa.

Kriisin vaiheet ja kriisistä toipuminen (2025). <https://www.mielenterveystalo.fi/fi/kriisi-trauma/kriisin-vaiheet-ja-kriisista-toipuminen>.

Loftus E.F. & Hoffman H-G. (1989). Misinformation and memory: The creation of new memories.

Marjosola Henna (2021). Todistajan kertomuksen luotettavuus; Henkilötodistelun selvittäminen, vastaanottaminen ja arviointi oikeuspsykologisen tutkimuksen valossa.

Marr Carey, Sauerland Melanie, Otgaar Henry, Quaedflieg Conny W.E.M. & Hope Lorraine (2021). The effects of acute stress on eyewitness memory: an integrative review for eyewitness researchers.

Scoboria, A., Wade, K. A., Lindsay, D. S., Azad, T., Strange, D., Ost, J., et al. (2017). A mega-analysis of memory reports from eight peer-reviewed false memory implantation studies.

Shaw, J., and Porter, S. (2015). Constructing rich false memories of committing crime.

Shaw Julia (2020). Do false memories look real? Evidence That People Struggle to Identify Rich False Memories of Committing Crime and Other Emotional Events.

Siegfried Ludwig Sporer & Jaume Masip (2024). A systematic review of the validity of Criteria-based Content Analysis in child sexual abuse cases and other field studies.

Skrifvars Jenny ja Selim Hedayat (2024). Muisti, trauma ja kulttuuri turvapaikkaprosessissa.

Haavoittuva asema turvapaikkaprosessissa s.26-40

The British Psychological Society (2008). Guidelines on Memory and the Law. Section 5
Memory, trauma and stress.

Vredeveltdt Annelies, Give-Wilson Zoe & Memon Amina (2023). Culture, trauma and memory
in investigative interviews.

Vrij, Aldert (2015). Verbal Lie Detecting Tools: Statment Validity Analysis, Reality Monitoring
and Scientific Content Analysis. *Granhag, Pär & Vrij, Aldert & Verschuere, Bruno: De-
tecting Deception, Current Challenges and Cognitive Approaches.*

Vrij Aldert, Granhag Pär Anders & Porter Stephen (2011). Pitfalls and Opportunities in Non-
verbal and Verbal Lie Detection.

Willen, R. M., Granhag, P. A., & Strömwall, L. A. (2016). Factors affecting two types of memory
specificity: Particularization of Episodes and Details.

10 faktaa lukutaidosta maailmalla (2022). *Unesco: "International Literacy Day 2021 – Literacy
for a human centred recovery: Narrowing the digital divide" Fact sheet*